
III. PRZEGLĄD PIŚMIENICTWA

RECENZJE I NOTY RECENZyjne

Antonio Jannarelli, *Momenti e figure del diritto agrario tra Novecento e nuovo millennio*, Cacucci Editore, Bari 2024, ss. 459

W ubiegłym roku ukazała się praca jednego z najbardziej uznanych agrarystów włoskich, profesora Antonio Jannarellego z Uniwersytetu Aldo Moro w Bari. Jest to książka nietypowa, gdyż zawiera eseje opublikowane przez autora w różnych formach w okresie ostatnich 25 lat. Bliższe przyjrzenie się jej treści przekonuje jednak, że zebranie ich i wydanie w jednej książce było jak najbardziej zasadne. Nie jest ona prostym komentarzem do zmieniającej się legislacji rolnej. Pod tytułem „Momenty i postaci prawa rolnego między XX wiekiem a nowym tysiącleciem” zostały zamieszczone pogłębione refleksje teoretyczne o istotnych zmianach prawa rolnego, zwłaszcza od drugiej połowy ubiegłego wieku do dnia dzisiejszego, oraz sylwetki wybitnych agrarystów, badaczy tego prawa.

Warto przynajmniej w nocy recenzyjnej przybliżyć polskiemu czytelnikowi treść tej książki. Już w przedmowie autor przedstawia wiele oryginalnych myśli o zasadniczych elementach tych zmian. Warto je tu przytoczyć, ponieważ stanowią rodzaj syntezy esejów zawartych w tej książce.

Autor w pierwszej kolejności wskazuje na przejście od tradycyjnej gospodarki zorientowanej na produkt – co stanowiło istotę regulacji kodeksu cywilnego z 1942 r. – do gospodarki zorientowanej na rynek jako konsekwencję otwarcia granic, związanego najpierw z powstaniem Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, a następnie Unii Europejskiej, oraz postępującej globalizacji rynków. Skupienie uwagi na działalności rolniczej oraz złożonych funkcjach struktur służących jej prowadzeniu, zwłaszcza w kontekście wyjątkowej ochrony i promocji rolników, uwypuklało „specyfikę” prawa

rolnego. Świadczyło też o jego ciągłości, co było również wynikiem pogłębionej refleksji naukowców.

Paradoksalnie – jak pisze autor – opóźnienie sektora pierwotnego w procesie modernizacji w stosunku do innych sektorów gospodarki doprowadziło do silniejszej interwencji legislacyjnej, aby przyspieszyć ten proces. Mimo różnych trudności doszło do transformacji wsi – przejścia od prymatu własności ziemskiej do prymatu przedsiębiorstw rolnych. Niebagatelną rolę w tym procesie i w dalszych przemianach odegrało ustawodawstwo (krajowe i unijne), ale udział w tym miała również nauka dzięki swemu interdyscyplinarnemu podejściu. Zwróciła ona uwagę na „pluralistyczną tożsamość” prawa rolnego, podejmując zagadnienia środowiskowe, a także z zakresu prawa żywnościowego. Miało to służyć połączeniu kwestii zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego z bezpieczeństwem żywności, aby zapewnić konsumentom odpowiednią ilość zdrowej żywności, a jednocześnie zwrócić uwagę na ochronę producentów rolnych w łańcuchu rolno-żywnościowym.

Nowe wyzwanie – jak pisze dalej autor – dla którego prawo rolne jest „zaawansowanym laboratorium do badania i ujawniania problemów”, stanowi dziś kwestia zrównoważonego rozwoju, a stawką jest przyszłość gatunku ludzkiego ze względu na degradację środowiska i wyczerpywanie się zasobów. Wiąże się z tym, z jednej strony, potrzeba zmiany paradygmatów rozwoju gospodarczego, z drugiej – podkreślenie roli świata rolniczego, zwłaszcza rolników mających przecież najbliższy kontakt z ziemią, w rozwiązywaniu problemów współczesnego świata, przy zaangażowaniu całego społeczeństwa. W wyzwaniu tym stawką są również zdobycze wolności i walka z nierównościami.

Książka składa się z dwóch części. Pierwsza z nich zawiera wybrane z bardzo bogatego dorobku eseje mówiące o zasadniczej ewolucji prawa rolnego. Ich układ w spisie treści nie jest przypadkowy. Ujęcie chronologiczne pozwala uchwycić podstawowe tendencje rozwoju prawa rolnego, ściśle powiązanego z głębokimi zmianami historycznymi, społecznymi i ekonomicznymi, determinującymi proces modernizacji włoskiego rolnictwa. Trudno odnieść się do wszystkich jedenastu opracowań, zwłaszcza że niektóre z nich przypominają objętością małe rozprawy. Warto jednak odnotować te, które wykraczają poza tematykę ściśle włoską, szczególnie jeśli były już powoływane w polskiej literaturze.

Należy rozpocząć od eseju na temat źródeł prawa rolnego, które autor rozpatruje „między starymi i nowymi paradygmatami” (*Le fonti del diritto agrario tra vecchi e nuovi paradigmi*). Już we wstępie zwraca uwagę stwierdzenie, że zmiany w zakresie źródeł związane są z samym kształtowaniem się

prawa rolnego, jego przedmiotem. Obecnie należałoby uwzględnić relacje: prawo i gospodarka, prawo i socjalność (*socialità*), prawo i terytorium oraz prawo i czas. Uzasadnia to ujmowanie źródeł prawa rolnego w układzie rolnictwo a rynek oraz rolnictwo a terytorium. W podsumowaniu autor pisze m.in. o kryzysie paradygmatu, na którym opiera się współczesny pozytywizm prawniczy. Z tym esejem koresponduje kolejny, dotyczący prawa rolnego między profilem globalnym a lokalnym (*Il diritto agrario tra profilo globale e profilo locale: spunti sul metodo e sull'oggetto della ricerca*), przy czym agraryści działają na szczeblu lokalnym, ale nie mogą rezygnować z refleksji o charakterze globalnym. Artykuł ten zwraca również uwagę na rolę badań porównawczych¹.

„Od produktu rolnego do żywności” to temat kolejnego eseju, w którym autor rozważa tytułowe zagadnienie w kontekście globalizacji systemów rolno-żywnościowych i prawa rolnego (*Dal prodotto agricolo all'alimento: la globalizzazione del sistema agro-alimentare ed il diritto agrario*). Ciekawe jest w nim spostrzeżenie, że prawo rolne jest zakorzenione w produkcji czy szerzej – produkcyjnym zarządzaniu terytorium, którego centrum stanowi ziemia. Dlatego jest ono skoncentrowane na interesach podmiotów gospodarczych, które tę działalność prowadzą. Prawo żywnościowe koncentruje się natomiast na interesach konsumentów. Nieredukowalność przedmiotu współczesnego prawa rolnego do prawa żywnościowego znajduje uzasadnienie w paradoksie, do którego doprowadziła industrializacja rolnictwa. Ostatecznie prawo rolne wymyka się z jednowymiarowej interpretacji, skłaniającej się ku utożsamianiu rolnictwa wyłącznie z żywnością.

Nieźmiernie ciekawe są rozważania zawarte w eseju dotyczącym kształtowania się prawa rolnego (*Il divenire del diritto agrario italiano ed europeo tra sviluppi tecnologici e sostenibilità*). Uwagę zwraca w nim rozróżnienie trzech okresów rozwoju tego prawa: od narodzin u schyłku epoki walki o przetrwanie do walki z głodem w XX wieku, od walki z głodem do walki o podział bogactwa w łańcuchu rolno-żywnościowym oraz okres będącej obecnie przed nami walki o ocalenie planety i o *habitat* na miarę człowieka. Ten ostatni szczególnie wyróżnia się w stosunku do tych z przeszłości: ochrona człowieka i ochrona przyrody są w nim nierozzerwalnie związane. To do prawa rolnego należy wypełnienie konkretną treścią wyrażenia „zrównoważony rozwój rolnictwa”.

¹ Roli badań prawno-porównawczych w prawie rolnym dotyczy szerzej esej *Comparazione e diritto agrario*.

Kwestia ta została szerzej przedstawiona niejako z drugiej strony, a mianowicie zrównoważonego rozwoju środowiska w rolnictwie, w eseju zatytułowanym *La sostenibilità ambientale nella e per l'agricoltura: problemi e prospettive*. Zamyka go jakże trafne stwierdzenie, że „zrównoważone rolnictwo, oprócz tego, że stanowi centralny element zrównoważonego rozwoju środowiska, odgrywa strategiczną rolę w kontekście bardziej ogólnego zrównoważonego rozwoju całego systemu społeczno-gospodarczego”.

Rozważania przedstawione w eseju dotyczącym prawa rolnego w nowym tysiącleciu mają charakter szeroki i przekrojowy. Są one rozpatrywane w kontekście skutków liberalizacji rynków i ujęte w ramach trzech formuł: *food safety*, *food security* oraz *sustainable agriculture* (*Il diritto agrario nel nuovo millennio tra food safety, food security e sustainable agriculture*). Formuły te pozwalają uchwycić zarówno napięcia, jak i elementy istotne w obecnym prawie rolnym, a także wskazują podstawowe tendencje ewolucyjne, określające jego rozwój w najbliższych dekadach. Z perspektywy prawa rolnego obecna sytuacja uzasadnia – zdaniem autora – ponowne zwrócenie uwagi na problemy związane z kształtowaniem działalności produkcyjnej w oparciu o zasady zrównoważonego rozwoju, w ujęciu wymagającym powiązania regulacji lokalnych i globalnych.

Tę część książki zamyka obszerny esej napisany z okazji setnej rocznicy powstania włoskiego czasopisma „Rivista di diritto agrario” (*La „Rivista di diritto agrario”; il diritto agrario e gli altri diritti*). Jest on swoistym podsumowaniem czy syntezą dotychczasowych rozważań, ale ujętych na tle rozwoju jednego z najbardziej znanych i szanowanych czasopism agrarystycznych na świecie. Autor pokazuje nie tylko wkład tego czasopisma w rozwój prawa rolnego, ale także jego zmieniające się relacje z innymi dziedzinami prawa oraz z innymi naukami. Zamieszczone w czasopiśmie artykuły odzwierciedlają etapy rozwoju tego prawa, od jego narodzin, przez uwzględnienie kodeksu rolnego z 1942 r., Konstytucji z 1947 r., uwspółnotowania i globalizacji, aż po czasy współczesne.

Druga część książki jest poświęcona pamięci mistrzów włoskiego prawa rolnego. Obejmuje ona opracowania dotyczące takich profesorów, jak: Antonio Carrozza, Emilio Romagnoli, Giovanni Galloni, Paolo Grossi i Luigi Costato. Nie stanowią one zwykłej biografii naukowej tych badaczy, ale zawierają charakterystykę postaci i dorobku w odniesieniu do czasów, w których tworzyli. Warto odnotować wypowiedź o profesorze Luigim Costato dotyczącą jego roli w ewolucji prawa rolnego między wiekiem XX a nowym tysiącleciem (*Luigi Costato nell'evoluzione del diritto agrario tra Novecento e nuovo millennio*), która doskonale wpisuje się w tematykę

prezentowanej książki, zwłaszcza że profesor utrzymywał bliskie relacje z polskimi agrarystami.

Zdaniem autora profesor stanowił postać o niewątpliwiej wyjątkowości i oryginalności w porównaniu z innymi mistrzami tej dyscypliny – Carrozzą, Romagnolim i Gallonim. W przeciwieństwie do wymienionych swoją intensywną i rozległą działalność badawczą Luigi Costato łączył, zwłaszcza w pierwszych dekadach pracy akademickiej, z prowadzeniem działalności gospodarczej jako przedsiębiorca rolny, zwłaszcza jako liczący się podmiot krajowy w przemyśle młynarskim. Zapewne z tego względu jego refleksja agrarystyczna zawsze była ściśle powiązana z rzeczywistością gospodarczą i ze świadomością coraz bardziej ponadnarodowego wymiaru procesów gospodarczych, które objęły sektor pierwotny włoskiej gospodarki. Profesor przyczynił się do rozszerzenia badań w dziedzinie prawa rolnego i otwarcia ich na nowoczesność. Społeczność agrarystów – jak pisze autor – nie może zaprzepaścić tego dorobku, musi go wykorzystać i kontynuować, pamiętając o jego naukach.

Już to z konieczności bardzo skrótowe przytoczenie treści recenzowanej książki wskazuje, jak ważna dla rozwoju prawa rolnego jest poruszana w niej problematyka. Oczywiście prawnik agrarysta nie może pomijać zagadnień dogmatycznych, rozstrzygających problemy socjotechniczne związane ze stanowieniem i stosowaniem prawa, a także dostosowywaniem go do wymogów rzeczywistości społeczno-gospodarczej. Jednak z uwagi na szybko zmieniającą się legislację rolną w obliczu kolejnych wyzwań potrzebna jest pogłębiona refleksja teoretyczna. Daje ona odpowiedź na pytanie, czym obecnie jest prawo rolne, jaki jest jego przedmiot oraz granice. Znajdujemy ją w prezentowanej książce, stanowiącej także znakomite źródło inspiracji do dalszych dociekań teoretycznych. Z tego względu zarówno autorowi, jak i wydawcy należą się słowa uznania.

ROMAN BUDZINOWSKI

e-mail: roman.budzinowski@amu.edu.pl

ORCID: 0000-0003-4218-3143